

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

“ADABIYOTSHUNOSLIK” KAFEDRASI

REFERAT

Mavzu: Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” dastoni
g'oyaviy xususiyatlari

Bajardi: 6-13 guruh talabasi Bozorova Hulkar

Qabul qildi: Fayzullayeva O.

Guliston-2016

Mavzu: Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” dostoni
g’oyaviy xususiyatlari

Reja:

1. Kirish

2. “Saddi Iskandariy”-qahramonlik
dostoni.

3. “Saddi Iskandariy”da hikoyatlar tahlili

4. Iskandar obrazi adolat timsoli

5. Xulosa

Nizomiddin Mir Alisher Navoiy musulmon mintaqa adabiyotining eng yirik vakili, ulug' mutafakkir shoir, davlat va jamoat arbobi, ilim-ma'rifat, Badiiy ijod hamda san'atning ulkan homiysidir. Bu buyuk taraqqiyparvar inson o'zi yashagan davrdanoq "Xitoydan Xuroson" gacha bo'lgan hududda istiqomat qilayotgan she'rsevar ellar, xususan turk ulusi qalbiga purma'no nazmi yaratmalari, nasrda ijod etilgan badiiy, ilohiy-irfoniy, tarixiy ma'naviy va ilmiy asarlari bilan ma'rifat shu'lalarini olib kirdi. Alisher Navoiy yirik so'z san'atkori sifatida turkiy badiiy ijodni ham ma'nolar va ham shakily jilolar nuqtaiy nazardan jahoniy mavqega ko'tardi. Asrlar o'tsa-da bu sohir qalam sohibi qoldirgan juda boy madaniy merosga bo'lgan manaviy ehtiyoj kundan kunga oshib bormoqda. Butun umrini xalqning baxt-saodati yurt tinchligi uchun o'zini baxsh etgan Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevrada Hirot shahri yaqinidagi Bog'i Davlatxona nomi bilan ataluvchi maskanda dunyoga kelgan. Bo'lg'usi ulug' soirning otasi G'iyosiddin Muhammad temuriylar saroyida xizmat qilgan. Alisher Navoiy Husayin Bayqaro tabiri bilan aytganda o'lgan turk tilig Masih kabi jon ato qilgan.Undan bizga juda katta meros qolgan. Uning deyarli barcha asarlarida uning shaxsi,ijodkorligi, ijtimoiy irfoniy faoliyati haqida ma'lumot beriladi. Bu jihatdan, ayniqsa, uning "Xazoyin ul-maoniy", "Xamsa", "Majolis un-nafois", "Mahbub ul-qulub", "Muhokamat ul-lug'atayin", "Vaqfiya", "Xamsat ul mutahayyirin", "Nasoyim ul-muhabbat", "Tarixi muluki Ajam", "Tarixi anbiyo va hukamo", "Mezon ul-avzon", "Munojot", "Arba'in hadis", Siroj ul-muslimin singari asarlari muhim ahamiyat kasb etadi.Alisher Navoiyning hikmatga boy she'riy merosi ko'laming kengligi bilan ham ahamiyatlidir.Uning asosini 4500 misraga yaqin o'zbekcha she'rlarini oz ichiga olgan "Xazoyin ul-maoniy" "yig'ma devonlar va 12000 misradan ziyod fors-tojik tilidagi she'rlaridan tarkib topgan "Devoni Foniyy",shuningdek, forsiyda bitilgan 6 falsafiy qasidadan iborat "Sittai zaruriya"

hamda yil fasllari tasviriga bag'ishlangan "Fusuli arbaa" qasidalari tashkil etadi.

Ayniqsa uning Xamsasi el ichida mashhur va ahamiyatlidir. "Saddi Iskandariy" (Iskandar devoir) - Alisher Navoiyning adolatli marifatli hukumdor rahnamaoligida markazlashgan davlat barpo etish, xalq osoyishtaligi va yurt ma'murligini taminlash, o'zora toj-taxt kurashlari, ixtilof-u nifoqlarga barxam berish singari umumbashariy g'oyalarini o'zida badiiy ifoda etgan dostonidir. Ulug' shoir "Xamsa" tarkibidagi boshqa asarlarida bu masalaga alohida e'tibor berib, Anushervoni odil, Sulton Muhammad Xorazmshoh, Shoh G'oziy, Chin xoqoni Xusrav Parvez, Bani Omir Hay qabilasi boshliqlari Bahrom singari katta kichik hukumdolar obrazlarini ijod etgan. "Saddi Iskandariy" Navoiy Xamsasining eng so'ngi dostonidir. U hajm jihatidan boshqa dostonlaridan ancha katta bo'lib bu doston 1485-yilda yozilgan va u 7215 baytdan tashkil topgan. Tom manoda Navoiyning bu dostoni Xamsaning yakunlovchi qismi hisoblanadi. Bu bilan shoir "Xamsa" tarkibidagi boshqa dostonlarida ilgari surilgan ijtimoiy-siyosiy qarashlarini aynan shu dostonida yanada takomillashtirib, o'zi orzu qilgan hukmdorning mukammal obrazini asar qahramoni misolida badiiy tasvirladi. Alisher Navoiy "Saddi Iskandariy" dostoni uchun Iskandar Zulqarnayinning jahongirlik yurishlari tarixini asos qilib olsada ulug' shoir asarida tarixiy Iskandar-Aleksandr Makedoniskiydan tubdan farq qiluvchi yangi bosh qahramon obrazini yaratdi. Buyuk mutafakkir o'z davriga qadar yozma va og'zaki badiiy adabiyotning turli janrlarida sayqallanib takomillashib brogan Iskandar obrazi va uning hukmronligi jangovor yurushlarining badiiy lavhalaridan ijodiy foydalangan Shuningdek bu asar "Xamsa" tarkibidagi boshqa masnaviyalarda ilgari surulgan yetakchi g'oyani takomillashtiruvchi yaxlit janr hisoblangan "Xamsa" ning yakunlovchi dostoni bo'lgani uchun uning navoiyona badiiy tafakkur bilan alohida mohiyat kasb etadi.

“Saddi Iskandar”ida nazariy axloqiy dosto sanalgan “Hayrat ul-abror” va yaxlit voqealar tizimiga ega dostonlar “Farhod va Shirin”,

“Layli va Majnun”, “Sab’ ai sayyor “ asarlarga xos tuzilishning

O’oro yaxlitlashuvi ko’zga tashlanadi. Dostonning asosiy voqealari Iskandarning tug’ulishi, Faylaqus uni valiahd deb e’lon qilishi tarbiyalagan otasi vafotidan so’ng Iskandarning taxtga chiqishi lavhalarini o’zda mujassamlashtirgan 15 bobdan boshlanadi.

Dostonda Iskandarning harbiy yurushlaridan tashqari uning ustoz Arastu bilan suhbat ustozining esa har bir savolga bir hikoyat keltirish orqali javob bergan o’rinlari bor. Ana shunday hikoyatlaridan biri suv istab dengiz girdobiga borib qolgan va o’lim nahangiga yem bo’lgach suvdan ayrilganliklarini bilgan baliqlar hikoyati.

Dengizda bir guruh baliqlar bo’lib, ular o’zlari suvda bo’lsalar ham qanday qilib suv topishni xayol qilib yurar ekanlar. Ularning butun bir xayoli suvda bo’lib, ularning ishi suv axtarishdan iborat ekan. Suvning rangi qanaqa ekan-u, tami qanday bo’ladi deb bosh qotirar ekanlar. Ular bir kuni shu orzular ortidan quvib, bir nahangdan suv haqida so’ramoqchi bo’lishibdi. Shunda birdan bir girdopga tushub ular har tarafga tarqab ketishdi va oqibatda timsohlarga yem bo’lishdi. Shunda ular suvdan ayrilganini endi quruqlikga chiqib qolganlarini his qildilar keyin ming pushaymonlar yedilar endi esa foydasiz, axir aytishadiki so’nggi pushaymon o’zingga dushman deb. Bundan ko’rinib turibdiki har bir narsani o’z vaqtida qadriga year bilish kerak shunda hech qachon pushaymonlar chekmaysiz.

Yana shunday bir hikoyat keltiriladiki qancha yillar vaqtini sarf qilib ganch qidiradi. Bir kuni u o’sha ganchni topib oldi va shu yerda bir yozuvga ko’zi tushdi: Unda aytilishicha bu yerdan mashriq tomon yurulsa bundanda ko’p boylikka ega bo’lishi mumkinligi yozilgan edi. U kishi hech ikkilanmasdan o’sha tomonga yo’l oldi. Uqancha

mashaqqatlar bilan u yerga yetdi o'sha aytilgan ganchga ham ega bo'libdi. Lekin u boylıklarga endi yetdim deganda nohasdan o'lim kelib uning jonini olibdi. Bu hikoyada qanoat o'z nafsini jilovlay olish g'oyalari ilgari surilgan. Agar u kishi birinchi ganchga qanoat qilganida balkim bir kun bo'lsa ham rohat farog'atda yashagan bo'larmidi. Yana aytishadiku har narsaning o'z vaqti yaxshi deb.

Saddi Iskandariy dostoni butun Xurosonu-u Movarounnahrda quvonch bilan kutib olindi va «Xamsa»ning boshqa dostonlari kabi tez orada musulmon sharqida shuhrat qozondi. Buning sababi Abulqosim Firdavsiy, Nizomiy Ganjaviy va Xisrav Dehlaviylar tomonidan qalamga olinib, ellar muhabbatiga sazovor bo'lishga ulgurgan

mazkur yirik asarning davrga xos eng muhim masalalar, ijtimoiy-axloqiy va ma'rifiy-madaniy muammolarning keng ko'lamda, ayni vaqtda yangi uslublar zaminida, markaziy timsollarning, xususan, Iskandar qiyofasining yangicha ko'lam va mazmunda ifodalanishida edi, albatta. garchi Navoiy qahramoni o'zining asosiy qiyofasi, yetakchi fazilatlarini, xususan, insonparvarligi, sulhparvarligi, elsevarligi, ilmsevarligi, donishmandligi bilan Nizomiy va Xisrav Dehlaviylar dostonlaridagi Iskandarga yaqin tursa ham, haqiqatparvarligi, adolatpeshaligi, ilmga qiziquvchanligi, amaliy-ilmiy tadqiqotlardagi ishtiroki bilan, ayniqsa

ilmiy- fantastika g'oyalari, obrazlariga ishtiyoqi, xususan, olam dengizlarini tadqiq etish va o'lchash sohasidagi, suv osti hayotini o'rganishga bo'lgan amaliy qiziqishi bilan ajralib luradi. Garchi Iskandar asar boshida o'z oldiga butun jahonni egallash maqsadini qo'ygan bo'lsa-da, doston davomida uning bu fikri o'zgarib takomillashib boradi. Doro bilan jang qilishdan avval, shuningdek, Malluga qarshi o'tlanarkan, jangovar sipohi, ilg'or ilin va texnika, nodir olimlar, qudratli tafakkur vositasida o'z muddaosiga ishonch hosil qilganiga qaramay, Hind va Chin shohlarining

siyosatidan mamlakatlar o'rtasidagi iliq munosabatlarini sulh yo'li bilan, yuz minglab begunoh sipohlar qonini to'kish, millionlab ayollarni beva, bolalarni yeti in qoldirishsiz ham hal etish mumkinligiga amin bo'ladi. Shuning uchun ham boshqa xalqlar hamma joyda uni ehtirom bilan tilga oladilar. Iskandarning, hatto o'z dushmanlari Doro va Malluga mehribonlik bilan qarashi, o'zi bosib olgan shaharlarda ulkan qurilishlar, xususan, tinch aholini afsonaviy yovvoyi maxluqlar - devkush pahlavonlar, itsimon hayvonlardan ozod etish uchun devorlar, istehkomlar qurishida o'z ifodasini topadi. Navoiy o'z Iskandarini, xususan, mohir sarkarda sifatida atroflicha n tavsiflagan. Katta qo'shinni har jihatdan, ayniqsa, iqtisodiy va ma'naviy jihatdan doimo qo'llab-quvvatlab turish askarlarda ham unga nisbatan so'nmas muhabbatni tarbiyalaydi. Hindiston, Xitoy, Xuroson va boshqa o'lkalarning go'zal manzarali joylarida faqat aysh-ishratga berilmay, barcha qo'shinning yaxshi dam olishiga erishadi. Navoiy, ayniqsa, Samarqand, Hirot shaharlari Iskandar topshirig'i bo'yicha qurilganini alohida ta'riflaydi. Ayni vaqtda ko'plab shunday shaharlar atrofini gullatib-yashnatib yotgan gulzorlar, xiyobonlar, soylar, bog'larni alohida muhabbat bilan ta'riflaydi. Dostonning ko'pgina o'rinlarida chinakam insonga xos fazilatlar ulug'lanadi, noma'qullari qoralanadi. Asarda:

***Kishikim julionda so'zi rostdur, Erur
dolungukim, o'zi rostdur. Birovkim erur
rostlikdin yiroq, Aningdek kishi bor
'Imtigan ya.xshiroq. ...Nckim o'z
qoshingda erur noruvo, Ulusqu uni***

ko'rmu uslo ruvo, -

kabi ko'plab hikmalli so'zlarni uchratish mumkin.
«Saddi Iskandariy» dostonining" badiiyati ham bir-biridan
nafis va

betakror badiiy san'atlar, uslublar bilan to'la. Ular shoir
dahosiga xos buyuk salohiyatdan darak berib turadi.

Xullas, asar - o'zbek adabiyoti xazinasini o'lmas javohir
bilan boyitgan bezavol badiiy obida ekanligi bilan alohida
ahamiyatga ega. Uzoq tarixdan beri Eronda Peshdodiylar,
Kayoniylar, Ashkoniylar

hamda Sosoniylar deb atalgan sulolalar hukmronlik qilib
kelishgan bo'lib, ularning hukmronligi hammasi bo'lib 4
300 yil davom etgan. Hikoya qilinayotgan vaqtda,
eramizdan avvalgi III asrda Eronni Doro nomli shoh
boshqarar, qo'shni davlatlar unga bo'yinsunib, har yili xiroj
to'lab turardi. Makedoniya davlati shohi Faylaqus Iskandarni
qabr ichida endigina tug'ilib yig'layotgani, onasi esa vafot
etganini ko'rib, uni o'ziga o'g'il qilib oladi. Keyin parvarish
qilib, har jihatdan mamlakatni idora qilish salohiyatiga ega
bo'lgan davlat arbobi qilib voyaga yetkazishni saroy
a'yonlariga topshiradi. Naqumonis degan donishmand
alloma uni Faylaqus

tayinlagandek parvarishlay boshlaydi. Iskandar shunday
qobiliyatli bola bo'lib chiqdiki, ustoz bergan ta'limni o'n
karra tezroq o'rganib olardi. Ko'pdan-ko'p bilimlarni
egallagan shahzoda

harbiy saboqni ham astoydil o'rgana boshladi. Uning otgan
o'qlari

yulduzlarning ko'zlarigacha borib yetar, kamon o'qlari bilan
falak qal'asi devoru burjlarini buzib tashlar, gurzi ishlatishni
mashq qilib olgach, qattiq toshlardan osmongacha gard
yetkaza olardi. Xullas, harb sohasida hech kim erisha
olmaydigan darajaga yetib, el orasida mashhur bo'ldi. Bu
paytda otasi ancha qarib, hayot bilan vidolashish davri

yaqinlashib qolgandi. Qaddi egikligidan xalq uning tuproq sari yo'l olayotganini anglardi. Jismini kasalliklar egallagan chog' Iskandar shohlik ishlarini boshlashga tayyor bo'lib edi. O'zi Tangri oldida kechirim so'rash holatiga yetganida toji bilan taxtini Iskandarga topshirdi. O'g'liga taxtini topshirgach, o'zi taxta

ustiga yo'l oldi. Go'yoki daraxt ikki shox berdi-yu, biridan taxta - tobut, ikkinchisidan taxt yo'ndilar.

Iskandar otasi o'limini ko'rib, jahonni tark etishiga oz qoldi. Otasining qilgan vasiyati unga dalda bo'lib, bu niyatidan qaytardi:

«Mulkinga begonani qo'ymagil, haramim aro hech bir nomunosib inson qadam qo'ymasin, u odamlarni ranjitib qo'yishi mumkin. Seni istab topganimdan murodim shu ediki, qachon olam bilan xayrlashsam, o'rnimni egallasang, mening nomim - shuhratim ko'kka sovrilmaydi», deb ta'kidlagan edi. Otasi bu so'z Iskandarning yodiga kelgach, ota pardasiga xursandchilik yetkazishga ahd qildi. Pokiza zilol suviga xas- xashak tushirishni ham o'ziga uyat bildi. Otasining motam marosimini tugatishgach, taxt bilan muhrli uzukni munosib ko'rib, taxtga chiqib o'tirdi. Xursandchiliklar qilindi, jomlar ko'tarildi.

Soqiy, g'amni uniittiruvchi javhariy jomdan ber, ki andin sumursam, g'amim qolmusun, ota uzasidan g'amim qolmasin.

Mug'anniy, shodlik sozini boshla, u bilim shodlik navosini chal.

Faylaqus o'rtadan chiqib, Iskandarga toju taxtini berib ketdi. Iskandarki, olamning eng pok kishilaridan, bilim ichida ham yagona allomalardan edi. Unga toj bilan taxt ma'qul kelmay, bu tashvish oldida g'oyatda malolatli edi. Chunki haddan orliq ofat bo'lib, ne qilsa, falakdan mukofot tayyor turardi. Agar ota vasiyatlariga qarshi borib, o'z ko'nglini shod etay

desa, diliga xush kelmasdi. Ko'p o'ylab-fikrlab ko'rgach, xalqni yig'ib, bir anjuman tuzdi, unga mamlakatning barcha obro'li, donishmand kishilari yig'ildi. Shunda Iskandar g'oyatda yoqimli so'zlarni aytdi: - Ey mulkingiz Rum bo'lgan qavmim, olijanob, boy-badavla bo'lsangiz ham, tangriga men kabi bir bandasiz. Men siz kabi emasman, sizlarga qaraganda zaifroqman, chunki yoshroqman, otasiz, g'am chekkan bir bekasman. Iloh otamni lutf aylab, bu kishivarga podshoh qilgan bo'lsa, u bu ishga sazovor edi, bu yukni ko'tarishga quvvati ham yetarli edi. Ajdodlarim ham bu mulk ahliga hukmronlik qilishgan bo'lsa, ular ham taxtlariga munosib, qudratli va baxtiyor kishilar edilar. Men esam bag'oyat kuchsiz, davlatni boshqarish ishiga tayyor bo'lmagan bir yigitman, bu ishga kuchli, qudratli, mendek zaif bo'lmagan kishi kerak.

Axir sher tortgan yukni chumoli tortishi osonmi? Filning yukini pashshaga ortib bo'ladinii? Shohlik qilishga mening niyatim ham yo'q, ulardan voz kechsam ham, uzrliman. Men o'z fikrimni aytdim, bu ishda nimalardan tashvishlanayotganimni so'zlab berdim.

Siz endi o'zingizga boshqa shoh toping, bu kishivarga kishvarpanoh

toping. U har bir ishda zamon ahlining munosibi, shohlik ishiga loyiq inson bo'lsin. U quyoshdek qudratli, mehrga boyu fikri tiniq, adolatda fasli navro'zdek, siyosatda jahonni kuydiruvchi chaqmoqdek, har qanday dushmanga qarshi chora topa oladigan, kezi kelganda qattiqqo'l, ayni chog'da raiyatparvar bo'lsin. O'shanday odamga davlatni topshiring, boshini toj bilan bezating. U ehson bulutini yog'dirib, mamlakat bo'stonini bog'i Eramdek bezatsin. Dushmanlar holini parishonhol qilib, ul o'tga qilich selidan suv ursin. Zo'ravonlarning birontasi raiyatga sitam qilsa, bunday zo'ravonlar qo'lini qirqtirsin. Musofirlar uchun yo'llar doim ochiq bo'lsin, qaroqchining qorasini ko'rgizmasin. O'g'rilarning yo'llarini o'tolmaydigan, qo'lini qisqa qilsin.

Zulm ta'limini berishni mutlaqo yo'qotsin. "Jalid" etib, "Lom"u «Mim»ini tugatsin. Haq buyurgan hamma narsalarni bajarib, rost so'zlovchi odamlar qo'lini uzun aylasun. Zulungustarg'a - zulm tarqatuvchilarga yo'l bermay, raiyatga tinchlik-totuvlik yetkazsin.

Ochiq yuzli shoh so'zini tugatgach, har tomondan odamlarning qichqiriqlari eshitildi:

- E, xisravi odil shahanshohimiz! Nega bizni faryod chektiryapsan? Elga adolatingdan yetar chog'da havo, ne bu yanglig' zulm ko'rding ravo?

Shunday so'zlarni so'zlayapsanki, bu xalq bag'rini qonga aylantiryapti. Bu so'zlarni aytganingdan ko'ra qonimizni oqizgil-u, yo'lingda jonimiz fido bo'lsin. Sen bu el boshidin yiroq bo'lguningcha, ular jonlaridan yiroq bo'lsalar yaxshiroq-ku! Sening so'zlaring jon bag'ishlovchidur, ular bizni hammamizni baravariga o'ldirishiga oz qoldi-ku!

Sening saltanatni tark etishing haqida so'z bo'lishi mumkinmi? Sening o'rningni egallovchi ko'z bo'lishi mumkinmi? Bugun olam ichida falaklar siridan ogoh bo'lmagan ilmlar topilmaydi. Ularni ahil olam bo'lishi mumkin, lek Rum ahli emas. Falakning sham'i ro'yi - sening munavvar chehrang.

Jahon sen kabi shohni, quyosh tal'at, Mushtariy nurli hukmdorni ko'rmagan. Go'yoki yuzung adlidan gul bilan xurshiddin atru nur yog'ilib turgandek. Sening vujudingda aqlga do'stlik ko'rinib turibdi, jamolingda esa jahondorlik ayon. Sening zoting aro bu himmatki bordir, sanga Rum sultonlig'i ordir.

Biz bilamizki, bu mamlakat ham kam sanga, umidimiz borki, butun jahon sening qo'lingga tushgay. Osmonning ko'rinishidan ochiq va yashirin «Jahon senikidir» degan hukm yozib qo'yilibdi.

Yana boshqa hukmdorni farmon beruvchi qihnagil. Jahon ahlini benavo qilmag'il. Agar sen bu ishni qabul qilmasang,

bu mulk ahli faryodiga yetmasang, merosxo'rlik mulkingga boshqani qo'yib, uy ichiga beg'onani ravo ko'rsang, bu baloga ne qilarimizni bilmay, barimiz vatanni tashlab ketishni ixliyor qilamiz. Har mamlakatda gadolikka tushsak, ul mojaron xudo sendan so'raydi.

Iskandar ularning bu xil alomatlarini, alomatlari demaylik, qiyomatlarini ko'rib, aytgan gaplariga pushaymon bo'lib, el holini ko'rib ko'ngli buzildi. Ham tobelarning yaxshi niyatlari, ham otasining vasiyatlari unga kuchli ta'sir ko'rsatdiki, uni o'zgartirishning iloji qolmadi. Ko'ngli haddan tashqari buzildi- yu, ulus iltimosini qabul qildi. Shahzoda rozilik bergach, Arastu tezgina o'rnidan turdi- da, Iskandar boshidagi tojni olib, boshi ustida baland tutdi. Arastu uning bir qo'lidan, dono Balinos yana bir qo'lidan ushlab, shohga sano aytishib, uni taxt ustiga chiqardilar. Iskandar qadamidan taxt ulug' poya topib, quyosh boshi ustiga baxt soya soldi. Arastu bilan Balinos emas, go'yo Xizr bilan Ilyos

edilar. Iskandarni taxtda ko'tarib olib kelisharkan, hamma odamlar

yonlaridagi pullarini uning boshidan sochishar edi. Iskandar xursandlik bilan taxtidan tushdi-da, salqin shabistonga kirib, kichik bazm tuzib, may ichdi. Shoh va aholi o'rtasida turli masalalar

bo'yicha savol-javoblar bo'ldi. Odamlar chiqib keta boshlagach, shoh ko'zini uyqu bosdi. Yarim kechada sajda uchun turib, ko'zidan shodlik yoshlari oqib ibodat qildi.

Quyosh chiqib, chor atrofni yoritgach, yulduzlar ko'zdan yo'qoldilar.

Iskandar yana taxtiga chiqib o'tirdi. Chor atrofni yana odamlar o'rab oldilar. Yig'ilganlarga qarab shoh shunday nutq so'zladi:

- Ilohim menga xalq ahvolini so'rash huquqini berdi. Ichingizda kimning menga iltimosi bo'lsa, o'z ahvolini arz aylasin. Qoshimda so'zini aytar ekan, meni bir o'zi yanglig' gumon etsin. Taxtim dahshatidan ham, tojimdanda ham aslo

qo'rqmasin. Meni shoh deb iztirob chekmasin, hamma gapini to'liq so'zlasin.

Xalq arzi hol aytishni boshladi, shoh sahardan qorong'u tushgunga qadar ularning dardiga davo qildi. Odam o'ldirganning bo'yniga urib, qo'lni kestirganning qo'lini kestirib, mazlumayu mushtoqlarg'a non berib, marhumi bechoralarga rahm qilib, zulm ahlini yerga past qilib, bosh qo'yirdi. Zulm ahlining boshini past qilgan shoh yaxshi qiladi: jafogar jafogarni egik holda ko'radi.

Shu tarzda yarim kungacha el so'zlarini eshitib choralar ko'rdi. Otasi

zamonida qaysi ish xaloyiqqa ozor bergan bo'lsa, ularni el boshidan

daf' etdi. Oldingi shohlar rasm etgan xalq manfaatiga qarshi ishlar, ba'zi qonunlarni bekor qildi. Hamma sohada adolat bilan ish ko'ra boshladi. Raiyatning ehtiyojini hisobga olib, ikki yil ularni barcha xirojlardan ozod etdi. Mamma xodimlarni qattiq intizom bilan ishlashga o'rgatib, yomonlarni jazolab, ish o'rnidan pasaytirib turdi. Yaxshilarni tarbiya qilib, nochor va majruhlarga yordam berib turdi. Yana narxlar bilan ham shug'ullanib, qimmat sotuvchilarni tanbehlab turdi. Tarozining ikki boshini tekislab, muhr bilan toshini

temirdan yasattirdi. Qari - o'lchash asbobi ham shu tarzda temirdan ishlanib, xalq gazmollarni aldanib kam olishdan qutuldi. Katta tarozini ham ixtiro qilib, olibsotarlar o'rtasidagi janjallarga barham berdi. Halollikni ta'ininlaydigan choralar qo'llab, o'g'rilik, egrilik yo'llarini to'sib tashladi. Yo'llarga qorovullar qo'yib, yo'lovchilarni har turli xavf- xatardan qutqazdi. Adolat qo'lini shunday baland tutdiki, kiyik arslondan qo'rqmaydigan bo'ldi. Tustovuq bilan qarchig'ay yonma-yon yotardi. Oz vaqt ichida Iskandar shunday choralar ko'rdiki, adolatdan Rum ahli boyib ketdilar.

Yosh, adolatparvar shoh mulkni obod qilish uchun yana ko'p ishlarni bajardi. Hokim ko'p yillar davomida o'rgatgani kabi u

adolat havosini yaxshi bilib olgandi. Unga adolat ham, shijoat ham, hikmat ham yor edi. Quyoshdek olam uzra bayroq ko'tarib, jahonda shunday ishlarni qildiki, hech kim bu jahonda bajargan emasdi. Shunday mo"jizalarni unga nasib etdiki, ko'plab jahondorlar uning qudrati oldida mag'lub bo'ldilar. U qilgan ishlarni aytib tugatish uchun asrlar ham yetmaydi. Barchasini aytib ham bo'lmaydi, so'z boshlagan kishi bu aytilganlarni tugatishga ojizlik qiladi. Yaxshisi, bo'lib o'tgan hodisalar qisqartirib bayon qilingani durust. Shu yo'lni tulsam maqsadimni amalga oshirgan bo'laman.

So'ng hukmdor Sharq tomon yo'l olib, Farxorni xarob qilib, keyin

Movarounnahrni bosib olib, bu yerda Samarqand shahrini yaratdi, Chigil bilan Yag'mo o'lkalarini zabt etgach, Chin tomon safar qildi. Hind mamlakatini ham egallab, barcha butxonalarni vayron qilib, keyin Janubga yo'l soldi. Sind daryosini kechib o'tib, Kirmon, Kechu Mukron yurtlarini kechgach, so'ng Xurosonni zabt etib, bu yerda Hirot shahriga asos soldi. Isfaxon dashtida Ray shahrini egallagach, shu bilan jahonni fath etish bo'yicha maqsadiga yetib, bamaylixotir Rum mamlakatiga yo'naldi. Bir qancha vaqt u yerda yashab, qilgan ishlaridan ko'ngli to'lmay, ulug' inshootlar qurishga bel bog'lab yana safarga chiqdi. Uning g'aroyib ishlaridan biri

rabotlar qurish, yerni «yog'och» o'lchovi bilan o'lchash bo'ldi. Yajuj va Ma'jujlar clida uzunligi o'n ikki ming" qarichni bir yog'och

hisoblab, o'lchov sifatida qo'llay boshladi. Keyin dengiz safariga o'tlanib, minglab kema yasatib, necha yil suv ichida ummonlar, dengizlarni kezib, ularni o'lchatdi. Muhit (Tinch okeani) markaziga yo'l ochib, suv tagini ko'rish uchun maxsus shisha idish yasatdi. Shishaga kirib, uning og'zini

berkitib, neclia ming qari arqon uchini shishaga bog'lab, dengizni toinosha qilib qaytgach, yer ustiga chiqib, qorong'ilikda yorug'lik tilab topolmay qaytdi. Iskandaining ajoyib ishlaridan biri uning Eron shohi Doro bilan bo'lgan munosabatlari edi. Doro jahonxisrav, ya'ni jahon shohi ekanligida, Faylaqus Rum viloyatining hukmdori bo'lib, u ham boshqa hokimlar qatori har yili zarur xirojni o'z vaqtida hech qanday vaj-bahonasiz to'lardi. Xiroj miqdori muqarrar bo'lib, ming bayzai zar tuxum ko'rinishidagi ming oltin edi. Faylaqus vafotidan so'ng bu xirojni Doroga o'z vaqtida yetkazish vazifasi ham o'z-o'zidan Iskandarga o'tgan edi. Rum mamlakati ikki-uch yil davomida Zang shohi bilan qaltiq jangler olib borganidan Doroga yuborishi kerak bo'lgan mablag'i yetarli emas edi. Xirojni o'z vaqtida yubormasa, Iskandarga Doroning dushman bo'lib qolishi aniq edi. Xiroj yuborish vaqti yetganida Doroning maxsus navkari yetib kelib, olib ketilishi kerak bo'lgan oltinlarni talab qildi. Shoh uni huzuriga chaqirtirdi. Kirib, ta'zim qilib, Iskandarga sajda bajo qilgan navkar duo qilib, yerga qarab o'tirdi. Iskandarning ko'rinishi navkarga vahm solib qo'ygan edi. Iskandar vakildan "Doro shohi koniron xushmudur? Anga mulk oyini dilkashmidur (Mamlakat ahli u kishidan xursandmilar?)"- deb so'ragan edi, navkar o'rnidan turib javob berdi. Iskandar «Kelishingdan inaqsadingni ayt, Doro ne degan bo'lsa, to'la-to'kis aytaver», degach, navkar «Ey shalianshohi oliymaqom! So'zimni so'rading, javob bersam, senga

farmon bergandek bo'lib qolaman. Burunroq malik Faylaqus Rum ahlidin yangi kelin olganini aytib, har yili ming oltin tuxumni xiroj qilib to'lashga 'da berganedi. Uch yildan beri o'sha xiroj yuborilmayapti. Shu uch yillik roj yuborilsa, do'stligimiz yana

rivojlanaverardi. Agar bersalaringiz, soblab ko'rib olib ketay, bo'lmasa qanday javob aytsalaringiz shuni tkazaman», dedi.

Iskandarga bu so'z qattiq tuyuldi, g'azabi kelganidan so'zlari ham

darg'azab chiqdi. Yuzi rangidan o't nishoni ko'rinib, xuddi butun jahonni yondirib yuboradigandek bo'lib yana bir lahza boshini quyi

solib, u o'tga hikmat suvini urdi. Ilmi, aqlu kamouning ko'pligi g'azab askarlarining andishasini rad ejildi. So'ng sboli so'zga og'iz ochib boshini ko'tardi, navkarning so'zlariga javhar durdonalari bilan javob berib shunday dedi:

- Doroga mendan salom ayt! Salomdan so'ng mening ushbu javobimni yetkaz! Shohlikning baqosi yo'q, fano oxiratdan boshqa natijasi yo'q. Bugun ertalik unin uchun ranj chekmaki, albatta, ganj uzra ganj qo'ygaysan, xolos. Sen haddan ortiqcha xazinalar yig'ding. Ular sen uchun haddan tashqari ranj olib keldi. Seng'a ham, bizga ham bu xazinalardan foyda yo'q. Tuxum tilab ko'p mehnatga urinaverma. Tuxum qo'yadigan qushlar allaqachon uchib ketib bo'lgan. Sening ishing notavonlar bilan tushgan, meningdek kishi bilan tushmagan. Xirandmanlik xursandlik olib keladi, noxirandmanlik esa bekorchi ta'ma, xolos. Bekorga oramizga xusumat solmagin. Gumon qilmakim, inolu davlating urush bo'lsa, seng'a panoh bo'ladi. Sipoh senda ko'p, menda ozroq bo'lsa, ozu ko'pga berguvchi yolg'iz Ilohdir. Bu so'zlarni eshitayotgan navkar suv bo'lib ketdi. O'rnidan turib, na o'lik, na tirik bir holda vataniga yo'l olcli. Otda tez-tez yurib, Doro huzuriga yetib bordi-da, Iskandar javobini shohga yetkazdi. Javobini eshitgan Doro tamoman hayratda dedi:

- Har kim bu bo'lmag'ur gaplarni eshitsa, devonaning so'zlari bo'lsa

kerak, deb o'ylaydi. Yo bu so'zlarini so'zlayotganida mast edimikanki, gapirayotgan chog'da o'zini unutmagan bo'lsa yo hali aqli kirmagan yosli bola u, chunki so'zlaridan aql isi kelmayapti. Men uni telba yo mast fahm etdim. Yo bo'lmasa aqli kirmagan yosh bola deb o'yladim. Ilmi baland,

hushi joyida, so'zlari yoqimli, bilimi o'tkir sifatlarini ta'riflayverishimga hojat yo'q. So'zlari ma'nosini uqib ko'raylik. Shukuhi bilan savlatidan biron belgi topolmadim. Uning fikri o'ylamay aytilgandur. Bu so'z Doroni shu qadar diqqal qilgandiki, g'azab o'ti qaynab, bu o't davronga o't solgandek, yo'q, yo'q, butun falakka o't solgandek bo'ldi. Maktub keltirgan vakilni bog'lab, chuqur zindonga tashladilar. «Mening nevaram tengi, ota-onalari saroyimda xizmat qilib yurgan bu go'dak shunday so'zlarni aytishga jur'at qilibdiki, ularni so'z deb hisoblab ham bo'lmaydi.

Avvalo, so'zamol bir odam topib o'zining o'tkir o'roqdek, yo'q, olmosdek so'zlarini aytib, «chavgonu go'y» bilan bir idishda kunjut berib yo'lga uzatdi-da, sabrsizlik bilan kuta boshladi. Doro yuborgan vakil yeti masofani bosib o'tib, qizil tilmi o'z boshiga ofat qilib Iskandarga o'zining kimligini bayon qildi. Shoh buyurgach, qosid xabarchini saroyga kiritishib, hukmdorga ro'para qildilar. Shahanshohga ko'zi tushgan vakil aytmoqchi bo'lib turgan so'zlarini ham unutdi. Jismidagi jon zaiflashib, yer o'pib, duo qildi-da, xatdagi gaplarni so'zlay boshladi. Shoh dediki: «So'zingning barchasini arz qil, dilmgdagi barcha gaplarni aytaver!» Qosid shoh oldida bosh qo'yib dedi: Joningga haqdan ming tuman maqtov bo'lsin. Sening oldingda so'z aytishga haddim yo'q-u, senga Doro so'zlarini yetkazishga majburman. U nima degan bo'lsa aytay. Yo'q desang, qayerdan kelgan bo'lsam, qaytib ketayin». Iskandar uning gapini tinglab, «Keltirgan so'zlari muhim bo'lsa kerak», dedi. Qosid xatni o'qiy boshladi: «Xiroj degan qadimgi rusumimiz bor. Otang tirikligida bu xizmatni o'z vaqtida bajarib keldi. Sen uning o'rnini egallagach, otang yo'lidan borishing kerak edi. Ammo sen itoat qilishni, otang yo'lidan borishni istamading. Qarzingni eslatib, qoshingga odam yo'llasam, hadding bo'lmagan so'zlarni aytib yuboribsan. Lekin yoshing kichik bo'lgani uchun, boshing haligacha toshga tegmagani uchun, bu ish bilimsizligingdan, senda

jaholat ko'p-u, aql ozligidan, deb bildik. Shuning uchun seni kechirdik. Endi o'sha pullarni olib, qoshimga kelasanda, ostonamni o'pasan. Agar vahmdan qo'rqsang, buyrug'imni bajarmasang yoki yana ilmsizliging, o'jarligingni davom ettirsang, hali ham yoshligingni unutmagan bo'lsang,

senga munosib narsa yubordim, undan bo'yun toblama», dedi-da, qosid borib bir chavgon bilan bir to'p keltirib shoh ro'parasiga qo'ydi-da, gapini davom ettirdi:

«Agar go'dakliging hali ham davom etayotgan bo'lsa, senga go'yu chavgon munosibdur. Bu ikkisi boshqa-yu, davlat ishi boshqa ish. Agar aybingni tushunib yetib, kechirim so'ramasang, men bilan nizo

qilishni xohlayotgan bo'lsang, jahlingni qo'yib, o'z joningga rahm qil. Sipohim hisobin shu kunjutcha bil!» deb o'rnidan turdida, qosid borib bir o'zi keltirgan yuklar ichidan bir idishni keltirib, og'zini ochib, ichidagilarni yerga to'kdi va dedi: «Shohdin har kim etmas haros, sipohin bu kunjutdin etsun qiyos».

So'zini tugallamagan qosid javobni kutib yerga boqib turardi. Uning

gaplarini nihoniy tabassum bilan tinglagan Iskandar asta so'z boshladi: «Doroyi davron shohi pokzod ajab so'zlarni izhor aylabdi. So'zlashda ixtiyorini yo'qotib, ajab hikmatlarni oshkor aylabdi: shohlarni o'zining bandasi deb atabdi, ulug'larning ulug'i, bu guruhni Iloh o'z lutfi bilan ulusga shoh qilgan. Ularni o'ziga banda deb xitob qilish savob tariqidan bo'lmaydi. Ularning qullig'i haqqa odatdir, agar Tangri bandam desa, chin erur. Yana ulki debdur: «Meni tilli mast, dag'i telbalik zanjirig'a poybast*. Bu uch so'zga birov javob berishi kerak. Chunki bu so'zlari kufrga tengdir. Bo'lmasa, ikki obro'li shoh mamlakat uchun nizo etsalar, biri bo'lsa farzand ulug' bir kichik, bu so'z demas o'lsa ulug'da bilik. Qo'tonni1 katta qushlar soniga kiritamiz, lekin sung'ur oldida ne joni bor? Yana bir narsa: shoh menga ehson qilib go'y bilan chavgon yuboribdi. Bunda ham nozik bir ma'no

bordir. Yer yuzini dumaloq deb bilgan shoh uni go'ygaga (to'p)ga o'xshatibdida, uni menga butunisicha tutibdi. Demak, hacj olamni menga beribdi. Qo'linga chavgonini olganim esa, shoh menga maydonini tutibdi, ochiq qoldiribdi, degan ma'noni bildiradi. Shoh yuborgan bu sovg'alardan mamnunman. Bu kunjutki, u yuborgan ekan. Ramzini bayon aylasam, ularni shoh o'z sipohlariga qiyos qilibdi. Mening sipohimni esa qushlarga o'xshatib, ularga rahbarlik qilish uchun hali yosh ekanligimga bashorat qilibdi». Shundan so'ng Iskandar shu kunjut hisobig'a yaqin bo'lgan qushlarni haydab shu maydonga olib keltirgan edi, ular birpasda donlarning barchasini bir dona ham qoldirmay yeb bitirishdi. Qosid Iskandarning bu qilayotgan ishlarini kuzatarkan, xijolatdan nima qilishni bilmasdi. So'ng Iskandar buyurdi: «Endi Doro qoshiga borib, eshitgan javobingni yetkur, menga aytgan so'zlaringni unga ham ayt». Qosid bu so'zlarni tinglagach, oyog'i bilan kelib, boshi bilan chiqib ketdi. Doroning vakili o'z manziliga yetib borgach, Eron hukmdoriga Iskandar so'zlarini uzundan-uzoq so'zlab berdi. Doro bu javobni eshitib, jismiga g'azab o'tidan isitma tushib, yonar o'tga aylandi. To'xtovsiz yuraverish uni chaqmoqdek qilib qo'ydi. Gah davronni la'natlar, yeru ko'kka ta'nayu shitob etardi. Bu hayajonlar ta'sirida cherik to'plashga farmon berdi. Rum, Zangiboru Farangdan, Eronu Turon, Chinu Mashriq zamin, Janubi Shimol jahonning to'rt tomonidan ikki yil davomida yer sathiga sig'maydigan shuncha sipoh yog'ildiki, ularning bu qirg'og'idan u qirg'og'ini ko'rib bo'Imasdi. Barcha qo'shin va'da qilingan, tayinlangan manzilga to'plangach, shoh ular tomon yo'l oldi. Sipohlar tomon nazar tashlagan shoh o'ch olish yo'lini

yanada alangalatib yubordi. Ular shohlari, iqlim valiyolari ketma-ket sovg'ayu salomlar bilan kelib turishar, barchalari Doroga xizmatiga tayyor edi. Doroga o'zi uchun solingan saroyda qurilgan baland taxtga chiqib o'tirdi. So'ng "Mulk sultonlarining barchalari kelib yer o'psinlar-da. salom bersinlar, bu ularning ehtiromlari sanaladi", degan buyruq berdi. Yarim kungacha sultonlar qalin qo'shin orasidan o'tib salom berishdi. Ularning ichida eng sharaflilari mansabdor shohu sultonlar bo'lib, Xitoydan Mangu qoon, Hind elidan Qoraxon, Misrdan Varqau Bosh, Dasht elidan Temurtosh, Havoron mulkidan Farangis, Shirvon Mulkidan Davali kabi yuzlab buyuk zotlar bor edi. Ular olib kelishayotgan sovg'a salomlar, qurollar, jang yarog'larini hisoblovchilar yuz yil shitob bilan ishlaganlarida ham ishlarini tugata olmasdilar.

Iskandarning lashkarlari otlarini mo'r xayli tomon surib borishgach,

Iskandar atrofni kuzatib, hamma sir-sinoatdan voqif bo'ldi. Tezda

donishmandlarini yig'di-da, ular bilan maslahatlashib, fikrni bir joyga qo'ydi. Askarlarning eng qo'rqmas, jasurlarini qo'shin oldiga qo'yamiz. Barcha mo'rlar uyg'onishi bilan qalin xayl ustiga shiddat bilan tez ot choptirib borib, ularni qirib tashlaydilar. Kun yorishmasdanoq sipoh bilan shahar jahon mo'rdek qorong'i ekanida, maydontlagi qorong'i joyni topdilar. Uyqudan uyg'ongan mo'rlar tarqalishib ketishgancha, daladan biron yaloq bo'lsa talashib, bir yerga to'planib qolishmasin deb, bekinib olishdi. Quyosh ko'tarilgach, Xoqon tomonidan puxta o'ylab terib qo'yilgan sipohlar mo'rlarga o'xshab yettitasiga hujum uyushtirishdi. Maydon uzra

yana sipoh suroniyu do'mbiralari ovozi tutib ketdi. Sipohlar shahd ila olishib, ko'p o'tmay barisini qirib tashladilar.

Mo'rlar sahrosidan o'tishgach, dasht sahrosining boshqa askarlariga

sadoiga duch kelishdi. Bor maydonni vahshiylar sallari eg'allab olgan, bari devsfat, zanjirlar bilan bog'lab qo'yilgan, g'ulvash devlardek, lekin devlarni o'ldira oladigan ko'rinishda, quvvati karkdek, o'zi filtan, go'yo Axramanning o'zginasi. Ko'zi yashil, soqoli sarig'-u, yuzi qora, barchasining manglayidan to'ng'iz peshonasidan chiqqandek, mungus shox chiqib turibdi. Kiyimlari qulonu kiyik charmidan, ularning eti esa doimiy ovqatlari. Qo'llariga haddan tashqari daraxt novdalari, sutun kabi og'ir shoxlar, ularning uchiga temir uchliklar qoplangan. Ularning askarlari qatori ming devi vahshiy bilan to'ldi. U, qonini to'kish uchun o'ziga qarshi chiqa oladigan jangchini talab qilardi. Bu yondan tag'in pahlavon tanli jangchi maydonga tushdi.

U shoh oldida ko'p janglar qilgan, sherlarga ajdarlardek kelgan zabardast yigit edi. G'animi ham oilmg" sari mayl qildi. Katta toshga toshqin soy urilgandek bo'ldi. Yetishishgach, bir kishiga aylanib qolgandek olisha boshladilar. Bir-birlariga ayamay zarba urardilar, lekin chaqqonlik tufayli barchasi rad bo'lardi. Oqibatda o'jar shahzoda uchi qayrilgan gajaklik sutun bilan raqibi boshini pastga egib, keyin qo'llarini bog'lab, otini gajak bilan tortqilaganicha, raqibini o'z lashkariga lopshirdi va yana jang uchun talabgor chaqira boshladi. Yana bir yigit Chin tomonidan maydonga ot surdi. Uning laqabi Qahqaro, yeri Qirvon, asli Mashriq zaminidan edi. Qahqaro ravon kiringach, vahshiyga ot soldi, unga Axraman e'tibor bermadi. G'azab o'ti kuchavgach, qattiq jang boshlandi. Qahqaro otdan tuproq ustiga yiqildi. Qahqaroni ham raqibi bog'lab, o'z lashkariga topshirdi, keyin yangi g'anim istab baqirishga tushdi. Bir mahal devkaliga qarshi uch kishi bo'lib urisha boshladilar. Devsfat yigit oldiga kim kelsa, ikki bo'lib tashlayverdi. Yana yangi raqibni chaqirganichaqirgan edi. Uning aqirishlari, suroni chinliklarni qo'rqitib qo'ygan edi.

Bu ishlar shoh ko'ngliga tob soldi-yu, ko'nglida qo'rquv pavdo bo'lib, iztirob cheka boshladi. Lashkarlariga buyruq berayin desa, naq o'linga majbur qilgan bo'ladi. Bu holatda yuziga niqob to'sgan bir chaqqon, quyoshdek qalqon tutgan, qo'lida o'rilgan kamand bir pahlavon shoh oldiga yaqinroq borib, o'z so'zlarini aytdi-da, vahshiy sari ot choptirib ketdi. Uni shoh ham taniy olinadi, xayli sipoh ham. G'amidan el pinhona oh chekkanicha: Bunday chiroyli yigit ham, ming" darig', bu vahshiydan tig' yeydigan bo'ldi-da, deganicha alam chekib qolaverdi. Lekin ul raqib devkush bilan g'azabga to'lgan holda olisharkan, raxsha shitob bilan aylanib, Axraman joniga iztirob solib qo'ydi. Raqibini charchatib, aylantirib-aylantirib yerga urdi va shoh sari sudrab ketdi. Shoh oldiga yetib borgach, yetuk yigitlardek, yo'q-yo'q, bir sherdek sakrab tushdi.

Shoh bu ishdan ko'ngli quvonchlarga to'ldi. Dilidagi dardi ko'nglidan bir ondayoq yo'q bo'ldi. Bundan ko'rish mumkinki Iskandar nafaqat Navoiy balki butun o'zbek xalqi orzu qilgan nafaqat pahlavon balki mard jasur va odil podshoh siymosidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A. Navoiy “Saddi Iskandariy” dostoni Toshkent-1978
2. A. Hayitmetov “Navoiy dahosi” Toshkent-1986
3. A. Hayitmetov “Temuriylar davri o’zbek adabiyoti” Toshkent-1996
- 4.A. Navoiyning adabiy mahorati masalalari. Maqolalar to’plami Toshkent-1993
- 5.A. Navoiy “Xamsa” si (maqolalar to’plami).Tadqiqotlar. Toshkent-1986
- 6.R.J. Vohidov, H.P. Eshonqulov “O’zbek mumtoz adabiyoti tarixi” Toshkent-2006
- 7.w.w.w. Literatura uz
- 8.w.w.w. Ziyonet uz